

Het mysterie van de klank

Erik Heijerman

In januari konden we bij de VPRO kennis maken met de Britse filosoof Roger Scruton, die als tweede in de serie 'Van de Schoonheid en de Troost' door Wim Kayzer ondervraagd werd. Ik vond het een indrukwekkend portret, ondanks de soms ergerlijke opmerkingen van Kayzer en de hier en daar merkwaardige standpunten van Scruton. Wat men er ook van wil denken, hier was iemand aan het woord die goed over de dingen heeft nagedacht. Helaas kreeg de kijker weinig te horen over wat Scruton als zodanig gepresteerd heeft, en dat was jammer. De eigenzinnige Scruton vestigde zijn naam aanvankelijk vooral op het gebied van de esthetica met boeken als *Art and Imagination* (1974), *The Aesthetics of Architecture* (1979), *The Aesthetic Understanding* (1982), en, later, *The Aesthetics of Music* (1997), maar hij was op veel meer terreinen, waaronder het politieke, productief: als schrijver, spreker (ook op radio en tv), als adviseur van Thatcher en haar partij, en zelfs als componist. En om misschien nog iets onverwachts te noemen: in 1986 publiceerde hij het 428 bladzijden tellende *Sexual Desire. A Philosophical Investigation* (1986). Voorzover ik weet is er geen enkel boek van hem in het Nederlands vertaald, maar het zou bijvoorbeeld de moeite waard zijn om dat eens te doen met zijn inleiding tot de filosofie uit 1996: *An Intelligent Person's Guide to Philosophy*.

Het interview begon met een mooi citaat van Scruton: 'Het droevige van de wereld van nu (...) is dat mensen maar in een heel klein schijfje van de tijd leven. Dat nemen ze wel met zich mee, maar niets van waarde beklijft. De weerklank van eeuwen is hun vreemd. Die eeuwen zijn volledig duister voor ze. Onverlichte gangen van waaruit ze dat ene straaltje licht binnen struikelen.' Afgezien van de schitterende beeldspraak vond ik het mooie aan dit citaat ook de manier waarop het werd gebracht. We horen alleen Scrutons karakteristieke stem, het zwarte achtergrondbeeld illustreert de donkere eeuwen en de onverlichte gangen. Pas als zijn stem uitgeklonken is, komen mensen het beeld binnen dansen, verschijnt er hier en daar een kleur, en begint de aftiteling van het programma.

Toen ik dit aan het terugkijken was op mijn video viel me opeens te binnen dat dit precies een illustratie was bij Scrutons beschouwingen over klank als het basale materiaal voor muziek. Klank ('sound') is het onderwerp waar *The Aesthetics of Music* mee begint, maar we vinden het ook terug in zijn reeds genoemde inleiding tot de filosofie, waar een hoofdstuk over muziek in staat. Misschien moet je filosoof zijn om je te verwonderen over zo iets als klank, maar ik vond het in ieder geval wel spannend. Wat is klank eigenlijk? Klank heeft natuurlijk met luchtrillingen te maken, maar wat we horen zijn geen trillingen, we horen een klank. In zijn beschouwingen probeert Scruton deze twee metafysisch te scheiden, misschien wat op een geforceerde manier, maar ik wil de lezer daar toch graag kennis mee laten maken.

Stel dat we de wereld zouden verdelen in dingen en eigenschappen. Is klank dan een ding of is het een eigenschap? Klanken horen we met onze oren, maar we kunnen ze niet zien. Kleuren kunnen we wel zien, maar weer niet horen. Het zijn

deze zaken, die door onze afzonderlijke zintuigen kunnen worden waargenomen, die door filosofen traditioneel 'secondaire eigenschappen' zijn genoemd. Volgens John Locke (1632-1704) zijn ze de afgeleide van primaire eigenschappen, zoals de vorm en beweging van objecten. Primaire eigenschappen zijn intrinsiek met een ding zelf verbonden, ze zijn er niet van te scheiden, en zorgen ervoor dat we dat ding vervolgens op een bepaalde manier waarnemen middels de zintuigen. De frequentie van een geluidsgolf, bijvoorbeeld, is een primaire eigenschap van die golf. Bedraagt die frequentie 440 Hz, dan horen we een bepaalde toonhoogte (a'). De geluidsgolf 'verschijnt' aan ons gehoor dus als een toon. Is die toon nu een eigenschap van die geluidsgolf?

Secondaire eigenschappen zijn als het ware de huid van de dingen, ze maken dat we de dingen zien zoals we ze zien. Kleur, zoals rood, is typisch zo'n secondaire eigenschap. Mijn trui is rood omdat hij tengevolge van zijn primaire eigenschappen bepaalde golflengten uit het lichtspectrum absorbeert en andere niet. Klank is echter niet zo'n secondaire eigenschap - het is zelfs helemaal geen eigenschap. Mijn trui 'heeft' geen klank zoals hij een kleur heeft. Ook een viool 'heeft' geen klank, hoewel ze een klank kan voortbrengen als ze wordt aangestreken. De klank, op het moment dat ze er is, staat los van die viool. Kortom, klank is niet als eigenschap aan een object verbonden op de manier waarop kleur dat is.

Het gaat echter bij Scruton nog verder dan dat. We kunnen klanken identificeren zonder dat we iets over hun bron, hun oorzaak weten, iets wat bij kleuren niet het geval lijkt te zijn. Je kunt de klank van een viool herkennen, zonder dat je een viool ziet, of je kunt een centrale C horen zonder dat je weet waar die vandaan komt. Iemand die niet wist dat ik de video-opname van het interview met Scruton aan het bekijken was, zou Scruton horen zonder dat hij hem zou zien of zou weten wie het was die daar aan het woord was. *Er was alleen die stem*, het geluid is in zekere zin, dat wil zeggen in onze beleving, losgekoppeld van zijn oorzaak. Scruton vertelt in zijn boek dat de leerlingen van Pythagoras achter een scherm zaten als de meester aan het woord was; zij moesten als het ware zijn stemgeluid los horen van zijn persoon, net zoals Scrutons stem aan het begin van het interview hoorbaar was zonder dat we hem zelf konden zien. De leerlingen van Pythagoras werden daarom wel *akousmatikoi* genoemd: 'zij die willen horen'. Natuurlijk, de stemmen van Scruton en van Pythagoras komen ergens vandaan, ze zijn door hun stembanden veroorzaakt. Er is dus wel een causale lijn naar de bron van het geluid, maar die lijkt er niet toe te doen. Volgens Scruton is dit ook wat er aan de hand is als we naar muziek luisteren. Als we naar een concert gaan, doen we soms bij het luisteren onze ogen dicht, om alleen maar op te gaan in het geluid, of we zetten, thuis in de leunstoel naar een CD luisterend, een koptelefoon op. Er is dan *alleen maar* geluid: de 'akoestische' ervaring, zoals Scruton het noemt. Bij kleur is iets dergelijks onmogelijk: we zien (ook bij reproductie) nooit alleen maar kleur, maar altijd *iets* dat rood is. Kleuren zijn directer aan de dingen gekoppeld dan klanken. Denk aan de onzekerheid die je soms kunt hebben bij het luisteren: is dit nu een hobo of een klarinet? Maar dat we een klank horen kunnen we niet ontkennen.

Als klank geen eigenschap van iets is, wat voor soort ding is het dan wel? Nu, in ieder geval is het geen fysisch object zoals een tafel, een stoel of een mens. Scruton vergelijkt klank qua object met een regenboog, ook geen 'normaal' fy-

sisch object, want als je er heen gaat om aan de voet ervan de schat te vinden, is de regenboog verdwenen. Toch bestaat de regenboog niet alleen maar in onze geest. Hij neemt geen ruimte in zoals een tafel dat doet, maar desondanks is de regenboog wel degelijk een verschijnsel in de werkelijkheid, waaraan we bepaalde eigenschappen kunnen toekennen. Het is letterlijk een verschijnsel: zo verschijnt de wereld aan ons, zo doet ze zich voor. Ook klank behoort tot deze fenomenale werkelijkheid. Klank is net als de regenboog een 'materieel' verschijnsel, terwijl hij toch niet tot de fysische werkelijkheid in engere zin behoort.

Scruton noemt klank daarom een 'secondair object', naar analogie van de secundaire eigenschappen. Klank is iets dat gebeurt, maar het is een gebeurtenis van een bijzondere soort. Bij een normale gebeurtenis - Scruton geeft een auto-ongeluk als voorbeeld - veranderen er dingen in de werkelijkheid (de auto raakt total loss, de bestuurder is gewond, een lantaarnpaal ligt omver), en juist omdat er iets verandert spreken we van een gebeurtenis. Maar wat verandert er als we de klanken van een viool beluisteren? Er trillen snaren, maar dat is slechts de oorzaak van de tonen die we horen. Bij het luisteren is onze aandacht niet gericht op de trillende snaren, maar op de erdoor geproduceerde klanken. Die klanken bestaan geheel op zichzelf, ze zijn de basiselementen van een wereld die niets bevat dan klanken alleen, een wereld van zuivere gebeurtenissen. De enige orde die in deze klankwereld heerst is de tijdsorde, de orde van het voor-en-na. Dit is een merkwaardige wereld, die sterk verschilt van de wereld van de dingen die we kunnen zien. Wij maken bijvoorbeeld deel uit van de zichtbare werkelijkheid: ik zie een schilderij voor me en sta daarom in een ruimtelijke relatie tot dat object. Als iemand tussen mij en dat schilderij komt te staan, wordt het schilderij aan mijn oog onttrokken. Maar dit gaat bij muziek niet op. In een aria kan een hobo kan zich bij de stem van een sopraan voegen; de klank van de stem wordt dan 'gekleurd' door die van de hobo. Horen we dan één klank of zijn het er twee? Anders dan in de zichtbare werkelijkheid nemen klanken dus geen *plaats* in zoals zichtbare objecten dat doen, hoewel we er bijna niet omheen kunnen om de klankwereld ruimtelijk te beschrijven (hoge en lage tonen, een melodielij, een wijde ligging van een accoord,...). Scruton wijst erop hoe 'deeply mysterious' dit is, en geeft daarbij het voorbeeld van een melodie waarin een klarinet een C speelt, gevolgd door een trompet met een E. We horen dan duidelijk een muzikale 'beweging', maar wat beweegt er eigenlijk? De C verandert niet in een E, want een C is een C. Evenmin 'beweegt' de klarinet naar de trompet. En ook de melodie beweegt niet, want er is alleen maar sprake van een opeenvolging van tonen.

Dit alles betekent dat we ons anders verhouden tot de zichtbare werkelijkheid dan tot de klankwereld. We staan niet *in* de klankwereld zoals we *in* de zichtbare werkelijkheid staan. We maken geen *deel* uit van de klankwereld; die wereld staat los van ons. Toch hebben we er volledige toegang toe. We kunnen er zelfs in opgaan, en ook dat is een groot raadsel. Hoe is het mogelijk dat we ons zo kunnen *verliezen* in muziek? Soms vergeten we dat we ergens zijn als we intensief naar muziek luisteren, en ook ons tijdsbesef is in de muzikale beleving heel anders dan in het alledaagse leven. Scruton houdt het erop - en ik volg hem daarin graag - dat wij onszelf bij het luisteren van muziek kunnen projecteren in een andere, abstracte wereld, met zijn geheel eigen ruimte en tijd. We leven maar in een klein schijfje van de tijd, maar muziek kan ons brengen op het snijpunt van de tijd met de eeuwigheid. Op dat punt zijn we los van de dagelijkse

werkelijkheid. Daar zijn we vrij. Daar zijn we los van onze beslommeringen. Daar biedt muziek ons schoonheid en troost.

Verschenen in *Kunst en Wetenschap*, 9de jrg. nr.1, voorjaar 2000.